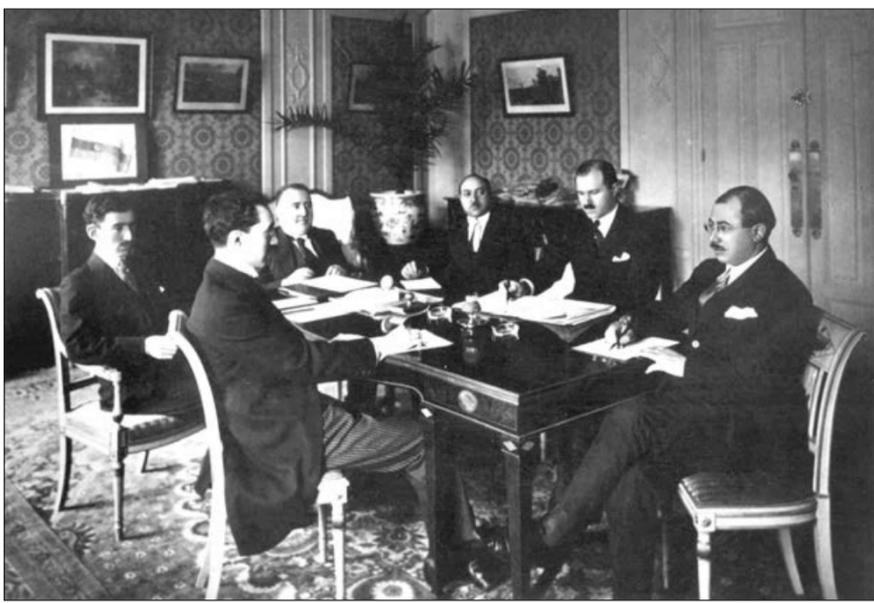

Birinci Dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin dünyanı bölüşdürmək uğrunda mübarizəsinin həlledici mərhələsində və ölkənin başı üzərini yeni işğal təhlükəsinin aldığı müəkkəb bir şəraitdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz fəaliyyətinin əsas istiqamətini dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması və ordu quruculuğu məsələlərinə yönəltmişdi. Həmin dövrdə parlamentin qəbul etdiyi qanun və qərarların müzakirəsində deputatlar bir qayda olaraq həmrəylik və yekdillik nümayiş etdirirdilər. Azərbaycan xalqının milli oyanışını əbədi etməyə çalışan cümhuriyyət hökuməti elmin, təhsilin, xalq maarifinin, səhiyyənin, mədəniyyətin inkişafını diqqət mərkəzində saxlayırdı. Ölkənin hər yerində müxtəlif pillədən olan məktəblər, gimnaziyalar, liseylər, qız məktəbləri, uşaq bağçaları, qısamüddətli müəllim kursları, kitabxanalar açılır, kənd yerlərində xəstəxana və fərdlər məntəqələri şəbəkəsi yaradılır, yoluxucu xəstəliklərə qarşı ciddi mübarizə aparılırdı.

böyük xidmətləri var. O da milli baxışlarına görə təqib olunmuş və repressiyaya məruz qalmışdı.

Cümhuriyyət dövrü ədəbi prosesinin inkişafında dramaturgiya da əhəmiyyətli yer tuturdu. Azərbaycanın o zamankı durumu və gələcək müqəddəratı ilə sıx bağlı olan məsələlər dram əsərlərinin əsas mövzusu idi. Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı daha məhsuldar çalışdırlar. H.Cavidin fəlsəfi və tarixi faciələri, ailə-məişət dramları üslub, yazı manerəsi, forma yeniliyi baxımından Azərbaycan dramaturgiyasında yeni bir mərhələnin əsasını qoymuş, milli teatr mədəniyyətinin inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir. "Ana", "Maral", "Şeyx Sənan", "Şeyda" əsərləri qısa zamanda ədibə böyük şöhrət gətirmişdi. Yaradıcılığında mühüm yer tutan "İblis" faciəsində dövrün bütün mürtece qüvvələri İblis surətində ümumiləşdirilmiş, işğalçı müharibələrə lənət yağdırılmışdır. Hüseyn Cavid 1918-ci ildə ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı törətdikləri mart soyqırımı dəhşətlərinin şahidi olmuş, bir müddət Bakıdan uzaqlaşaraq Naxçıvanda yaşamış, "Rüşdiyye" məktəbində müəllim işləmiş, Araz-Türk Cümhuriyyətinin təşkilində iştirak etmişdir. 1919-cu ilin əvvəllərində Bakıya dönrək AXC-nin maarif, təhsil işlərində fəal çalışmışdır. Birinci realni məktəbdə, Bakı dəri-müəlliminin müəllim işləmiş, "Bakı və ətraf rayonlarının müəllimlər ittifaqı" idarə heyətinin üzvü seçilmişdir. Cümhuriyyət dövründə Cavidin yaradıcılığı məktəb proqramlarına daxil edilmiş, Rüşdi və Edadi məktəblərinin üçüncü və dördüncü siniflərində tədrisi nəzərdə tutulmuşdur. Hüseyn Cavid "Nil yuvası" əsərində müstəmləkə zülmünü qəzəb və nifrətlə damğalayır. O, 1920-1930-cu illərdə "Peyğəmbər", "Topal Teymur", "Səyavuş", "Xəyyam" tarixi dramlarını qələmə almışdır. Ədib bu əsərlərdə istibdadla qarşı üsyan edən kütləni baş qəhrəman seçmişdir. 1937-ci ildə Stalinin böyük terroru başlayanda Cavid ilk həbs edilənlərdən oldu. Bir müddət Türkiyədə yaşadığından onu pantürkizmdə, Türkiyəyə casusluqda ittiham etdilər. Qırmızı terrorun bütün dəhşətlərini yaşasa da, Cavid ona qarşı irəli sürülən ittihamların heç biri ilə razılaşmadı. Böyük ziyalıya 8 il həbs cəzası kəsildi və 1938-ci ildə evləncə Maqadana, 1940-cı ildə isə İrkutsk vilayətinə sürgün olundu. Ağır işgəncələrə, sərt və amansız sürgün həyatına dözməyən şair orada vəfat etdi.

Böyük ədib Cəfər Cabbarlı da milli hərəkatın genişləndiyi ilk illərdə "Trablis müharibəsi", "Ədirne fəthi", "Bakı müharibəsi" pyeslərini yazdı. Bu əsərlər iştiqlal dövrü dramaturgiyasının başlıca meyillərini müəyyənləşdirəcək baxımından səciyyəvidir. Tamaşalarda Türkiyədə baş verən inqilabi-tarixi hadisələr, türk xalqının öz suverenliyi, ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəsi əks etdirilirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edilərkən 19 yaşlı C.Cabbarlı Azərbaycan parlamentinin stenoqrafı və Müsavatın gənclər təşkilatının rəhbəri olmuşdur. Müstəqil dövlətin yaranmasını böyük sevgi, coşğu ilə qarşılamış, "Sevdiyim" və "Azərbaycan bayrağına" adlı iki şeirini müstəqil Azərbaycanın milli bayrağına həsr etmişdir. Hər iki şeir "Azərbaycan" qəzetində dərc olunmuşdur. C.Cabbarlı Azərbaycan dramaturgiyasının dəyərli əsərlərindən olan "Ayдын", "Oqtay Eloğlu", "Od gəlini" dramlarını yazmışdır.

1918-1920-ci illərdə ideoloji mübarizənin bütün ağırlığı mətbuatın və onun kesərli silahı olan publisistikanın üzərinə düşürdü. Bu dövr publisistikasının ön sırasında "Azərbaycan" qəzeti və onun əsas redaktorlarından olmuş Üzeyir bəy Hacıbəyli durdu. Milli birliyə, həmrəyliyə çağırış, daxili siyasi pərəkəndəliyin tənqidi bu yazılarda geniş yer tuturdu. Ceyhan bəy Hacıbəyli, Hüseyn bəy Mirzəməliyev, Fərhad Ağazadə, Əlabbas Müznib, Hüseyn Sabiq, Almas İldırım və başqalarının yaradıcılığında ən mühüm ictimai-siyasi məsələlər çox sərrast şəkildə işıqlandırıldı. Lakin 1920-ci ilin aprel işğalı cümhuriyyət dövrünün iştiqlalçı ədəbi qüvvələrinə də ağır zərbə vurdu. Cəmi bir neçə il çəkmə müddətində ermənilərlə ziyalılıq məhv edildi və nə qədər qəribə görünməli də, onların hamısı "vətənə xəyanətə", "türkçülük"ə ittiham olunurdu. Qanlı repressiyalar, təqiblər Xalq Cümhuriyyəti dövründə başlanmış yeni ədəbi oyanışın qarşısını alırdı. Çünki bu illərdə yaranan əsərlər milli-mənevə, inqilabi-fəlsəfi tutumu, mövzu və ideyası ilə birlikdə janr, üslub və obrazlar aləmi ilə seçilirdi. Tənqidçilər haqlı olaraq həmin nümunələri ədəbi mühitə yeni nəfəs gətirən əsərlər kimi dəyərləndirirdilər.

İstiqlalın əzablı yolları

Parlament 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı Dövlət Universitetinin təsis olunması haqqında qanun qəbul edir. O dövrdə belə bir milli universitetin açılması cümhuriyyət xadimlərinin xalq qarşısında çox mühüm tarixi xidməti idi. Noyabrın 15-də tarix-filologiya, fizika-riyaziyyat, hüquq və tibb fakültələrində ibarət universitetin auditoriyalarında ilk mühazirələrə başlandı. Həmin dövrdə ali təhsil ocağında 1094 tələbə, o cümlədən 217 azad dinləyici təhsil alırdı. Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi tədbirlər sayəsində 1919-cu ildə paytaxtda və bölgələrdə 700 məktəb açıldı, şagirdlərin sayı 48.780 nəfərə çatdı. O zaman parlament və hökumət vaxt itirmədən milli kadrların hazırlanmasının sürətləndirilməsinə də xüsusi səy göstərirdi. Parlament 100 nəfər azərbaycanlı gəncin dövlət hesabına təhsil almaq üçün xarici ölkələrə göndərilməsi barədə qanun qəbul etdi. Bu işin vacibliyi nəzərə alınaraq M.Ə.Ərşadın sədrliyi ilə beş nəfərdən ibarət (Mehdi bəy Hacınski, Əhməd bəy Pəpinq, Qara bəy Qarabəyov, Abdulla bəy Əfəndiyev) xüsusi müsabiqə komissiyası yaradıldı. Komissiyaların qərarına əsasən ali təhsil almaq üçün 45 nəfər Fransa, 23 nəfər İtaliya, 10 nəfər İngiltərə, 9 nəfər Türkiyənin ali məktəblərinə göndərildi. Rusiyada oxumaq üçün seçilmiş 13 nəfər gənc isə orada vətəndaş müharibəsi olduğu üçün təhsil almağa gedə bilmədi.

Azərbaycan hökuməti və parlament mətbuat və neşriyyat işinin də dövrün tələblərinə uyğun qurulması məqsədilə bir sıra qərarlar qəbul etdi. Hökumətin 1918-ci il 9 noyabr tarixli sərəncamı ilə kütləvi informasiya vasitələri üzərində dövlət nəzarəti ləğv olundu. Parlamentin 1919-cu il 30 oktyabr tarixli qərarında mətbuat, litoqrafiya və buna bənzər müəssisələrin açılmasının, çap məhsulunun neşri və satılmasının azad olduğu göstərilirdi. İki il ərzində Azərbaycan, rus, gürcü, yəhudi, polyak, fars dillərində təxminən 100 adda qəzet və jurnal çıxmışdı. "Azərbaycan", "İstiqlal", "Açıq söz", "İqbal", "Molla Nəsrəddin", "Dirilik", "Təkamül", "Qurtuluş", "Mədəniyyət" kimi mətbu orqanlar milli ideyaların qarçısı kimi fəaliyyətlərini genişləndirmişdilər. Odur ki, həmin dövrdə Azərbaycanda söz, mətbuat və vicdan azadlığı yüksək səviyyəyə çatmışdı. Cümhuriyyətin evləncə Ukraynada, daha sonra Türkiyədə səfiri olan Yusif Vəzir Cəmənzəminli "Bu gün yazıcıya nə gərəkdir" sualına "Dil azadlığı, qələm azadlığı" cavabını vermişdi. 1920-ci il martın 1-də Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyi fəaliyyətə başlamışdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqın tarixi, siyasi, mənevə-psixoloji həyatında, o cümlədən həmin dövrdə ədəbi-bədii fikir nümunələrində silinməz izlər qoymuşdur. Cümhuriyyət dövrünün öz böyük poeziyası, nəsrini, dramaturgiyası, publisistikası olmuşdur. Məlum həqiqətdir ki, həmin dövrün ədəbiyyatını ilk dəfə araşdıranlar da, dəyərləndirənlər də elə cümhuriyyəti və onun mədəniyyətini yaradıcıların özləri olmuşlar. M.Ə.Ərşad, M.Məmmədov, Ə.Topçubəyov, H.Ağayev, F.Xoyski, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, U.Hacıbəyli, H.Cavid, C.Məmmədquluzadə, C.Hacıbəyli, M.Hadi, Ə.Cavad, A.Şaiq, S.Mümtaz, Ə.Müznib və başqaları ədəbi prosesni tenzim edənlər və irəliləyən aparıcılar idilər. O dövrdə xüsusən Əhməd Cavadın, Əli Yusifin, Ümmügülüm Sadiqzadənin, Əmin Abidin, Cəfər Cabbarlının,

Bədri Seyidzadənin, Müşdidin, Davudun (Ağamirzadə), Əli Şövkimi gənclərin şairləri populyarlığı qazanır, rəğbətlə qarşılanır, yayılır, onların yazdıqları himnə, nəğməyə, marşa çevrilirdi. Azərbaycanın tam müstəqilliyi və iştiqlalı ideyası dövrün qabaqcıl ziyalıları bir amal, ideya altında birləşdirir və ədəbi hərəkat da bu yöndə irəliləyirdi. Onlar "Türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək" ideyasını irəli sürür və onun qələbəsinə çalışırdılar. Bu ideya Azərbaycanda siyasi-sosioloji, fəlsəfi istiqamətə yönəlir, azərbaycanlıq təlimi ilə qaynaşır-qarışdırılır (*Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, Bakı, 2004*). Zəmanenin ictimai xadimləri, yazıcı və şairləri cümhuriyyətin verdiyi qələm azadlığından gen-bol bəhrələndilər. Tədqiqatçıların fikrincə, Azərbaycan iştiqlalına, milli dövlətə, türkçülük idealına həsr olunmuş ən yaxşı ədəbi-bədii, elmi-publisistik, fəlsəfi-tarixi əsərlər məhz o dövrdə yaradılmışdı. Nəcəf bəy Vəzirov, Süleyman Sani Axundov, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Seyid Hüseyn, Abdulla bəy Divanbəyov və başqaları pedaqoji işdə, publisistika sahəsində, dövlət müəssisələrində çalışır, həm də siyasi həyata qoşulurdular. Fəridun bəy Köçərlini, Seyid Hüseyni, Salman Mümtazı daha çox ədəbiyyat tarixi məsələləri düşündürürdü. Yusif Vəzir "Litva tatarlarının tarixi", "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir nəzər" kitablarını yazır, Salman Mümtaz Azərbaycan klassik şairlərinin əsərlərini toplayırdı.

1919-cu il avqustun 26-da Seyid Hüseynin sədrliyi ilə "Yaşıl qələm" ədəbi birliyinin yığınağı keçirilir və birliyin məramnaməsi qəbul edilir. Salman Mümtazın təklifi ilə məramnaməyə "itib-batmış türk lügətlərinin toplanması" bəndi əlavə olunur. Milli intibah, hüriyyətdən düşüncəsi, iştiqlal ovqatı cümhuriyyət romantizminin parlaq nümayəndəsi Məhəmməd Hadinin şeirlərinin əsas leytmotivini təşkil edirdi. Şair AXC-ni sevinclə, ruh yüksəkliyi ilə qarşılamış, ona "Şühədayi-hüriyyətimizin ərvahına ithaf", "Əsgərlərimizə, könnülülərimizə", "Məfkureyi-aliyyətimiz" şeirlərini həsr etmişdi. Əsərlərinin hər sətirində yeni ruh, amal, ideya var idi. M.Hadi bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi, Xalq Cümhuriyyətinin süqutuna dözməyərək gəncin üsyanında yaxından iştirak etmiş, amal və əqidəsindən, inamından dönməyərək bu yolda həlak olmuşdur. Yaradıcılığı boyu məşəqqətli həyata üsyan edən, zülm və istibdadla qarşı mübarizə aparın şair insanların azadlıq eşqi, səadətli, hüquq bərabərliyi arzularını tərənnüm etmişdi. Üsyankar ruhlu bu əsərlər o zaman həttə bolşevik qəzetlərində - "Yoldaş" və "Təkamül"də çap olunmuşdur.

Milli ədəbiyyat tarixində "istiqlal şairi" kimi tanınan, həyatını, taleyini və yaradıcılığını Azərbaycan Cümhuriyyətinə bağlayan Əhməd Cavadın bu dövr əsərləri orijinallığı və yüksək bədii-emosional təsir gücü ilə seçilirdi. Onun "Türk ordusuna", "Şehidlərə", "Azərbaycan bayrağına", "Elin bayrağı", "İngilis", "İstanbul", "Bakı deyir ki" və s. şeirlərində ölkədə milli azadlıq uğrunda gedən mübarizələrin tərənnümü olunur, Azərbaycan, Turan, Qafqaz, türk dünyası obrazları geniş şəkildə öz əksini tapırdı. Milli oyanış, xalq hərəkatı, türk xalqlarının birliyinə çağırış, yaddaşa qayıdış kimi duyğular əsərlərinin ana xəttini təşkil edirdi. Əhməd Cavad ömrünün sonuna qədər milli iştiqlal ideallarına sadıq qaldı. O, 1920-1937-ci illər

arasında üç dəfə həbs olunmuş, həttə adı güllələncək adamların siyahısına salınmışdı. Daim təqib və təzyiqlərə məruz qalan Ə.Cavad 1937-ci ildə məhz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün görkəmli ideoloqu və parlaq şəxsiyyəti kimi məhkum edilmişdi. 1936-1937-ci illərdə Azərbaycan Şura Yazıcıları İttifaqında dəhşətli şəkildə "mühakimə" olunmuş və bu hadisə iştiqlal mücahidinin repressiyasına, güllələnməsinə gətirib çıxarmışdı. Ailesi həbs edilmiş, ömür yoldaşı səkkiz il sürgün həyatı yaşamışdı.

İstiqlal amalları görkəmli ədib Abdulla Şaiqın "İntizar qapısında", "Arazdan Turana", "Yeni ay doğarkən", "Vətənin yanıq səsi", "Milli şerqilər" və s. şeirlərində də öz əksini tapmışdır. "Birləşelim, türk oğlu, bu yol millət yoludur" deyən yazıcı hamını milli birliyə, hüriyyətdə, vətən yolunda fədakarlığa səsləyirdi. Abdulla Şaiq "Əsrimiz qəhrəmanları" romanında Azərbaycan gənclərinin həyatını, arzu və amallarını, dünyaya baxışlarını ön plana çəkirdi. Müəllif ilk bölümlərini hələ 1909-cu ildə qələmə aldıqı bu əsərə 9 ildən sonra - 1918-ci ildə yenidən qayıtmışdı. Səbəb bu dövrdə milli iştiqlal arzularının gerçəkləşməsi, gənclərə olan ümidi, inamı ilə bağlı idi.

Cümhuriyyət dövrünün iştiqlal poeziyasında orijinallığı ilə tanınan simalardan biri də şair Əli Yusif idi. Əslən şuşalı olan Əli Yusif 1920-ci ilin yanvarında dövlət hesabına təhsil almaq üçün Parisə göndərilmiş, 1922-ci ildə Parisdə Siyasi Elmlər İnstitutunu əla qiymətlərlə bitirib Bakıya qayıtmışdı. 1926-cı ildə mühacirətdə olan müsavətlərlə əlaqə saxlamaqda, "proletar dövlətə qarşı yönəldilmiş cinayətlərdə" təqsirləndirilərək Sibire sürgün edilmiş və orada qətlə yetirilmişdi. Şair "İdeal", "Bayraq", "Azərbaycanlıya - hörmətli Nəşib bəyə", "Ey türk oğlu" və s. şeirlərində, habelə 1918-1920-ci illər mətbuatında dərc olunan məqalələrində Azərbaycanda milli dövlət quruculuğunu tərənnüm etmişdir.

İstiqlalın qorunmasına çağırış ruhu Ə.Müznibin "Azərbaycan", B.Müşdidin "Əsgər" şeirlər silsiləsində, Davudun "Əsgər şerqisi", "Məqsədimiz", "Azərbaycan ordusuna", "Bir əsgərin dilindən", Ə.Şövqinin "Azərbaycana", U.Gəncəlinin "Azərbaycan - vətən şerqisi" şeirlərində daha güclü idi.

Poeziyadan fərqli olaraq, bu dövrün nəsrində ənənəvi ailə-məişət və tarixi mövzularda yazılan bir çox əsərlərdə dövrün ictimai-siyasi, milli-mənevə problemələrinin bədii əksi, cərəyan edən hadisələrin mahiyyətinə nüfuz öz əksini daha geniş şəkildə tapırdı. Mirzə Cəlilin "Nigarançılıq", "Ruz qızı", "Qəssab", "Konsulun arvadı" və s. hekayələrində ənənəvi sosial-məişət mövzuları ilə yanaşı, vətənin, millətin taleyi, insan hüquqları kimi ən ümdə problemlərə toxunulurdu. Bu hekayələrdə zamanın ruhuna uyğun olaraq öldürücü satiradan daha çox düşündürücü yumor güclü idi. Ədib bu illərdə "Kamança", "Anamın kitabı" kimi əsərlərində çox böyük əhəmiyyət kəsb edən mövzulara üz tuturdu. "Anamın kitabı"nda ədibin vətən, millət, ana dili anlayışlarının ideya-estetik tutumu cümhuriyyətin istəkləri ilə tam üst-üstə düşürdü.

"Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin nümayəndəsi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin bu dövr yaradıcılığında milli dövlət quruculuğu zamanında ziyalılar problemi müstəqil dövlət üçün milli kadrların yetişdirilməsi problemi ilə səsleşirdi.

1919-cu ildə erməni daşnaklarının vəhşicəsinə yandırdıqları abidələrdən biri milyonçu Musa Nağiyevin oğlu İsmayılın xatirəsinə ucaldığı "İsmailiyyə" binası idi. Millətə qənim kəsinin daşnaklar binasının sükülməsinə çalışırdılar. Bu qəsdin üstünü açmaq üçün o zaman Seyid Hüseyn "Həzin bir xətrə", "İsmailiyyə" hekayələrini qələmə almışdı. Azərbaycanın qabaqcıl ziyalıları bu binanı xalqın, millətin amal və əməl dayağı, müqəddəs və toxunulmaz məbədi sayır, azadlıq və iştiqlal rəmzi kimi dəyərləndirirdilər. Ürək ağrısı ilə yazılmış hər iki hekayənin sonluğu həyəcanlı və dərin vətəndaş narahatlığı ilə bitirdi. Seyid Hüseyn Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin həyata keçirdiyi mədəni quruculuqda, o cümlədən "Azərbaycan" qəzetinin başçılıq etdiyini "Yaşıl qələm" ədəbi birliyinin işində yaxından iştirak etmişdi. O, AXC devrildikdən sonra Müsavat Partiyasının Bakıda gizli fəaliyyət göstərən Mərkəzi Komitəsinin üzvü idi. 1923-cü ilin avqustunda gizli təşkilat aşkar edilərkən o, "Komunist" qəzetində xüsusi bəyannamə ilə çıxış etmişdi. Müsavatın məxfi təşkilatının buraxıldığı elan edilərkən Seyid Hüseynin də imzası vardı. Məhz buna görə repressiya dalğası yazıcının həyatına son qoydu. Ədibin "Yeni həyat yollarında", "iki həyat arasında", "Şirinnaz" kitabları o dövrün ən yaxşı neşrlərindən idi.

Azərbaycanın tanınmış şairəsi, Seyid Hüseynin ömür-gün yoldaşı Ümmügülüm Sadiqzadənin yaradıcılığında da ən məhsuldar dövr 1918-1920-ci illərə təsadüf edir. O, Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasını sevinclə qarşılayır, şeirlərində xalqımızın milli iştiqlala qovuşması tərənnüm olunanurdu. "Türk ordusuna", "Çəkilmə, dəf ol!", "Əsgər anasına", "Dərddi nəğmə", "Yurdumuzun qəhrəmanlığına", "Yollarını bəklədim" və s. şeirlərində milli iştiqlalın qorunmasına çağırış ruhu yüksək səviyyədə qələmə alınmışdı. Ümmügülümün 1920-ci il aprelin 28-də cümhuriyyətin devrilməsi ilə bağlı yazdığı "Hicran" və "Bayrağım ənərkən" şeirləri Azərbaycan ədəbiyyatının ən dəyərli əsərlərindən hesab olunur.

1937-ci ildə Seyid Hüseyn həbs edildikdən sonra Ümmügülüm də xalq düşməninin həyat yoldaşı kimi bir müddət Bayıl həbsxanasında saxlandıqdan sonra Rusiyanın Mordva vilayətinə səkkiz illik sürgünə göndərilir, əsərləri yasaqlanır. Sürgündən sonra şairə Bakıya dönsə də, burada yaşamasına icazə verilmir. Ömrünün sonuna qədər Şamaxıda qalır və orada vəfat edir.

Şair, publisist, görkəmli ədəbiyyatşünas - mətnşünas alim Salman Mümtaz 1918-ci ildə Aşqabaddan Bakıya köçür. AXC-nin mədəni quruculuq işlərində iştirak edir. "Yaşıl qələm" ədəbi birliyinə üzv olur, o maddi yardım göstərir. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra da ardıcıl surətdə Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının və klassik irsin toplanması, neşri və tədqiqi ilə məşğul olur. 1920-1937-ci illərdə 24 kitab, 70-dən çox məqalə çap etdirir, 100-dən çox Azərbaycan və Yaxın Şərqi şairi haqqında tədqiqat aparır. Alimin "Molla Pənah Vaqif", "Nişat Şirvani", "Mirzə Şəfi Vəzeli", "Seyid İmadəddin Nəsimi", "Mirzə Fətəli (Səbuhi) və Cəfərqulu xan Nəva", "Dünya şairi Firdovsi", "Şeyx Nizami", "Rudəki və Molla Pənah Vaqif", "Qasım bəy Zakir" və s. çoxsaylı araşdırmaları Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin öyrənilməsinə dəyərli qaynaqlardır. S.Mümtazın Azərbaycanda mətnşünaslıq elminin inkişafında da